

بررسی اثر درآمدهای گردشگری بر رشد اقتصادی کشورهای D8 با تأکید بر ایران

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۷/۲۵

تاریخ پذیرش: ۹۸/۱۰/۰۴

کد مقاله: ۵۲۰۹۱

معین نقشبندی^۱، یوسف محنت فر^۲، خالد کردی تمندانی^۳

چکیده

در اقتصاد امروز، صنعت گردشگری نقش اساسی در توسعه پایدار دارد؛ به گونه‌ای که از این صنعت به عنوان یکی از ملاک‌های مهم توسعه یافتگی کشورها نام برده می‌شود. پیشرفت فن آوری در قرن اخیر، موجب خواهد شد که وقت انسان بیش از پیش آزاد و ثروتش افزون شود و زمان بیشتری را صرف اوقات فراغت خود کند. از این رو توجه به صنعت گردشگری می‌تواند زمینه‌ساز تأثیرات و تغییرات اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و حتی محیطی در هر کشوری شود. در این مقاله سعی بر این شده است تا با استفاده از رویکرد پانل دیتا تأثیر درآمدهای حاصل از گردشگری را بر رشد اقتصادی کشورهای D8، در دوره ۲۰۰۶-۲۰۰۰ مورد بررسی قرار دهیم. نتایج تجربی حاصل از این تحقیق نشان می‌دهد که بین درآمدهای حاصل از گردشگری و رشد اقتصادی در این کشورها رابطه مثبت و معنی‌داری وجود دارد. هم‌چنین تأثیر متغیرهای نیروی کار و سرمایه فیزیکی بر رشد اقتصادی این مجموعه از کشورها مثبت و معنادار بوده است. سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی اثر معنادار اما منفی بر رشد اقتصادی این مجموعه کشورها داشته است. از این رو پیشنهاد می‌شود تا با افزایش سرمایه‌گذاری در صنعت گردشگری این کشورها، امکان بهره‌برداری هرچه بیشتر از پتانسیل‌های این صنعت به منظور افزایش رشد اقتصادی کشورها فراهم شود.

واژگان کلیدی: رشد اقتصادی، صنعت گردشگری، کشورهای D8

۱- کارشناس ارشد اقتصاد انرژی دانشگاه مازندران؛ moein.naghsbandi71@yahoo.com

۲- استادیار گروه اقتصاد، دانشگاه مازندران

۳- کارشناس ارشد اقتصاد محض دانشگاه مازندران

امروزه یکی از بزرگ‌ترین و متنوع‌ترین صنایع دنیا که رشد سریع آن تغییرات اجتماعی، اقتصادی و محیطی فراوانی را به دنبال دارد صنعت گردشگری است (تقوی و قلی‌پورسلیمانی، ۱۳۸۸). از لحاظ اقتصادی گردشگری پدیده نسبتاً جدیدی در مبادلات بین‌المللی می‌باشد و هم‌چنین زمینه‌های تعاملات اجتماعی و فرهنگی را بین کشورهای جهان حاصل می‌سازد. در صورت برنامه‌ریزی صحیح این صنعت می‌تواند منجر به افزایش تولید، ارتقا سطح زندگی، رفاه عمومی و اشتغال بسیاری از عوامل تولید از جمله کار، سرمایه و زمین گردد (اسپیونس و مومسن، ۲۰۰۸؛ تیموری، ۱۳۹۴). نقش قابل توجه صنعت گردشگری در تأمین درآمدهای ارزی و رشد و توسعه اقتصادی با درآمد سالانه نزدیک به ۱۰۰۰ هزار میلیارد دلار در جهان باعث شده‌است که این صنعت یکی از مهم‌ترین و پردرآمدترین پدیده‌های قرن حاضر باشد، که علاوه بر فقرزدایی و عدالت‌گستری، سبب ایجاد درآمد بالا و اشتغال‌زایی می‌شود (محت‌فر، ۱۳۹۵). در کشورهای درحال توسعه که با معضلاتی چون نرخ بیکاری بالا، محدودیت منابع ارزی و اقتصاد تک محصولی مواجهند، توسعه صنعت گردشگری می‌تواند از اهمیت فراوانی برخوردار باشد (رنج‌پور و همکاران، ۱۳۹۰).

ایران نیز از جمله کشورهایی است که با اقتصاد تک محصولی مواجه است و اتکای شدیدی به درآمدهای حاصل از صادرات نفت خام دارد که این امر می‌تواند موجب نوسان شدید متغیرهای کلان اقتصادی با دنباله روی از قیمت جهانی نفت خام در طول زمان شود. از این رو، توسعه صنعت گردشگری در اقتصاد ایران به منظور تنوع بخشیدن به منابع رشد اقتصادی و درآمدهای ارزی و هم‌چنین ایجاد فرصت‌های شغلی از اهمیت فراوانی برخوردار است (سلیمی سودرجانی و همکاران، ۱۳۹۰). کشور ایران هم‌چنین با برخورداری از سابقه دیرین تمدن و فرهنگ، طبیعت و شرایط اقلیمی گوناگون و عوامل دیگر از این دست، توانایی قرارگیری در جایگاه مناسب نقاط پرجاذبه گردشگری در سطح آسیا و بین‌المللی را دارد. به تصدیق سازمان یونسکو، ایران از نظر وجود آثار تاریخی و فرهنگی در میان هشت کشور نخست جهان جای دارد و به لحاظ جاذبه‌های اکوتوریسمی و تنوع اقلیمی جزء پنج کشور برتر دنیاست. جاذبه‌های گردشگری مذهبی و تمدن هفت هزار ساله در کنار طبیعت چهار فصل و وجود دریا، کویر، چشمه‌های آب گرم و حیات وحش متنوع و انحصاری این قابلیت را به ایران بخشیده است که در ردیف‌های نخست گردشگری جهان قرارگیرد (شریفی رنای و همکاران، ۱۳۸۸). اهمیت صنعت گردشگری و توجه به وجود ظرفیت‌های بالقوه و نگاه به این صنعت به عنوان یک منبع رشد اقتصادی در سال‌های گذشته باعث افزایش چشم‌گیر درآمدهای ناشی از آن، طی سالیان گذشته در کشور شده است. طبق آمارهای منتشر شده از سایت بانک جهانی و همان‌طور که در نمودار زیر مشاهده می‌شود درآمدهای حاصل از گردشگری در کشور ایران از سال ۲۰۰۰ به بعد افزایش قابل توجهی داشته‌است به گونه‌ای که از ۶۷۷ میلیون دلار در این سال به ۳ میلیارد و ۹۱۴ میلیون دلار در سال ۲۰۱۶ رسیده است. طبق آمار بیشترین میزان درآمد حاصل از گردشگری در ایران به میزان ۴ میلیارد و ۷۷۱ میلیون دلار در سال ۲۰۱۵ بدست آمده، که تقریباً معادل هفت برابر میزان این درآمد در سال ۲۰۰۰ بوده است.

شکل (۱): درآمدهای حاصل از گردشگری در ایران (منبع: بانک جهانی)

با توجه به مطالب گفته شده، بهره‌گیری از ظرفیت‌های بالقوه گردشگری و سرمایه‌گذاری‌های کلان کشور در این بخش و توجه به این صنعت به عنوان ابزاری مناسب، می‌تواند در ادامه روند توسعه و رشد اقتصادی ایران عامل مهمی محسوب شود. به منظور تصمیم‌گیری صحیح در بخش صنعت گردشگری و سیاست‌گذاری‌های مناسب در این بخش با توجه وقایعی مانند انقلاب اسلامی، جنگ و روابط بین‌الملل در کشور ایران نیاز هست که در این مطالعه داده‌های مورد نیاز فراتر از یک کشور و به صورت مجموعه‌ای از کشورها در نظر گرفته شود. از این رو در تحقیق حاضر سعی بر این است که تأثیر شاخص گردشگری در کنار سایر عوامل تأثیرگذار بر رشد اقتصادی در کشورهای گروه D8 شامل: ایران، اندونزی، بنگلادش، پاکستان، ترکیه، مالزی، مصر و نیجریه

را طی سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۶ مورد بررسی قراردهد؛ تا با بررسی درآمدهای ناشی از گردشگری وضعیت کشور را با کشورهای گروه D8 مورد ارزیابی قراردهد.

۲- مبانی نظری

رشد اقتصادی امروزه به عنوان یکی از شاخص‌های کمی سنجش میزان پیشرفت اقتصاد کشورها بوده و عوامل اثر گذار بر آن از اهمیت ویژه‌ای برخوردار هستند. از این رو، رشد اقتصادی به عنوان یکی از مهم‌ترین مسائل کشورهای جهان تلقی می‌گردد. عوامل متعددی بر رشد اقتصادی اثرگذار هستند که در این میان ظرفیت‌های صنعت گردشگری؛ مانند توسعه زیرساخت‌ها، افزایش تقاضا برای کالاهای داخلی، افزایش امکان سرمایه‌گذاری خارجی، ورود گردشگران خارجی، ایجاد فرصت‌های شغلی و افزایش صادرات، از دلایل اصلی است که در راستای رشد اقتصادی باید به آن توجه ویژه ای داشت. به نظر او (۲۰۰۵)، صنعت گردشگری می‌تواند تأثیر مهمی بر افزایش اشتغال، درآمدهای مرتبط با مکان‌های اقامتی و نیز درآمدهای دولتی کشورها داشته‌باشد (رضاقلی‌زاده، ۱۳۹۵). پیرامون ارتباط گردشگری و رشد اقتصادی نظریاتی مطرح است که یکی از این نظریات بدین گونه استدلال می‌کند که رشد اقتصادی یک کشور نه تنها تابعی از نیروی کار، سرمایه، صادرات و سایر عوامل مؤثر در اقتصاد آن کشور است بلکه می‌تواند تحت تأثیر میزان توریست وارد به آن کشور نیز باشد (کورتس و پولینا، ۲۰۰۶). یکی از فرضیات مطرح شده فرضیه «صادرات منجر به رشد» است که بر طبق این فرضیه رشد اقتصادی نه تنها به وسیله افزایش در نیروی کار و سرمایه‌گذاری در اقتصاد ایجاد می‌شود بلکه به وسیله توسعه صادرات نیز حاصل می‌شود (محنت‌فر، ۱۳۹۵). از آنجایی که گردشگری یک عامل استراتژی بالقوه برای رشد و توسعه اقتصادی به حساب می‌آید از این فرضیه، فرضیه گردشگری منجر به رشد اقتباس شده‌است که مبنای بسیاری از مطالعات اقتصادی در سطح جهانی قرار گرفته و در بیشتر موارد درستی آن به اثبات رسیده است که تنها تفاوت آن با صادرات کالاها و خدمات این است که مصرف کننده آن را در کشور میزبان مصرف می‌کند (کاظمی و همکاران، ۱۳۹۳). نظریات دیگری در مورد گردشگری مطرح است که بیان‌گر این موضوع است که اگرچه این صنعت نمی‌تواند اقتصاد شهر را به طور کامل بسازد، اما نقش مثبتی از طرق مستقیم و غیر مستقیم در اقتصاد جوامع ایفا می‌کند. اثرات مستقیم صنعت گردشگری از مخارج اولیه گردشگران برای کالاها و خدمات مصرفی ایجاد می‌شود. این بخش از اثرات باعث ایجاد اشتغال مستقیم و کسب درآمدهای ارزی از طریق تولید و فروش کالاها و خدمات به گردشگران می‌شود (حسنوند و خداپناه، ۱۳۹۳). اثرات غیر مستقیم صنعت گردشگری به این صورت است که اگر تعامل زیاد با دیگر فعالیت‌های اقتصادی باعث رونق این صنعت شود سایر فعالیت‌های اقتصادی که به آن کالا و خدمات می‌دهند و یا محصول آن را مصرف می‌کنند، همراه با آن حرکت خواهند کرد. بنابراین گردشگری و مخارج توریسم می‌تواند به عنوان موتور بر رشد اقتصادی اثر بگذارد و سایر فعالیت‌ها را به دنبال خود را به جلو براند (اربابیان و همکاران، ۱۳۹۲).

پنج محور عمده که سازمان جهانی گردشگری به منظور اندازه‌گیری اثرات اقتصادی صنعت گردشگری منتشر کرده، به شرح زیر است:

الف- افزایش تولید ناخالص داخلی: درآمد حاصل از گردشگری به افزایش تولید ناخالص داخلی کمک می‌کند. ورود ارز: این امر شامل محاسبه درآمدهای ناخالص ارزی است. کل ارزی که گردشگرهای خارجی هزینه می‌کنند پس از کسر ضریب خروج آن از کشور که برای واردات کالاها و خدمات مورد استفاده در گردشگری صرف می‌شود محاسبه می‌شود. اشتغال: اشتغال محلی ایجاد شده توسط گردشگری که به واسطه نوع آن محاسبه می‌شود و به چهار شکل می‌باشد: ۱- اشتغال مستقیم: افرادی که در موسسات مرتبط با گردشگری کار می‌کنند از قبیل: هتل‌ها، رستوران‌ها، فروشگاه‌های توریستی و آژانس‌های سیر و سفر. ۲- اشتغال غیر مستقیم: مشاغل ایجاد شده در بخش عرضه از قبیل: کشاورزی، شیلات و صنایع مرتبط. ۳- اشتغال القایی: این مشاغل از طریق خرج کردن درآمدی حاصل می‌شود که شاغلان به طور مستقیم و غیر مستقیم کسب نموده‌اند. ۴- اشتغال ساختمانی: شغل‌هایی که در بخش احداث تسهیلات و زیر بناهای توریستی ایجاد می‌شوند. این اشتغال معمولاً موقتی است ولی ممکن است در مورد مکان‌هایی که توسعه مداوم توریستی وجود دارد بسیار طولانی شود. د- ضریب تکاثر: این موضوع به تأثیری که یک منبع خارجی درآمد بر اقتصاد داخلی دارد، اشاره می‌کند. این تأثیر مقدار نفوذ درآمدهای توریستی به داخل اقتصاد و ایجاد سایر فعالیت‌های اقتصادی را اندازه‌گیری می‌کند. ه- کمک به افزایش درآمدهای دولتی: این امر شامل مالیات هتل‌ها و سایر انواع مالیات‌های توریستی، عوارض خروجی فرودگاه‌ها، عوارض گمرکی مرتبط با واردات صنعت گردشگری، مالیات بر درآمد موسسات و کارمندان مرتبط با صنعت گردشگری و مالیات بر دارایی تاسیسات توریستی می‌شود (رنج پور و همکاران، ۱۳۹۰). از طرفی اندازه تأثیرگذاری صنعت گردشگری بر رشد اقتصادی کشور میزبان به عوامل گوناگونی بستگی دارد که شامل: افزایش اشتغال خارجیان در صنعت گردشگری کشور میزبان است که باعث خروج درآمدهای حاصل از این صنعت و اثرگذاری کمتر بر رشد اقتصادی می‌شود. هم‌چنین درجه خوداتکایی صنعت گردشگری کشور میزبان یکی از این عوامل است که هرچه میزان خوداتکایی به پتانسیل‌ها و امکانات

داخلی کشور میزبان بیشتر باشد، درجه اثرگذاری بیشتری به جای خواهد داشت. به علاوه تعامل مناسب بخش خصوصی و دولتی عاملی اثر گذار است که اصولاً در کشورهایی که بین بخش خصوصی و دولتی تعامل مناسبی وجود داشته باشد و بخش دولت به عنوان مکمل بخش خصوصی عمل کند شاهد رشد و توسعه پایدار خواهیم بود. از دیگر عوامل مؤثر بر میزان اثرگذاری صنعت گردشگری بر رشد اقتصادی می‌توان به اندازه این صنعت در اقتصاد ملی و درجه توسعه یافتگی و تعامل این صنعت با صنایع دیگر اشاره کرد که هرچه اندازه صنعت بیشتر و درجه توسعه یافتگی بیشتر باشد سهم ارزش افزوده آن در تولید ناخالص داخلی قابل توجه‌تر می‌باشد (کاظمی و همکاران، ۱۳۹۳).

۳- مطالعات تجربی

۳-۱- مطالعات داخلی

اسدپور (۱۳۹۶)، در مطالعه‌ای به بررسی رابطه صنعت توریسم با رشد اقتصادی با عنایت به سند چشم انداز در ایران پرداخت. در این تحقیق رابطه بین متغیرها با استفاده از داده‌های سالانه و در دوره زمانی ۲۰۱۵-۱۹۹۵ و با به کار گیری روش ARDL مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. نتایج تحقیق نشان داد که بین توسعه بخش گردشگری (صنعت توریسم) و رشد اقتصادی رابطه معنی داری وجود دارد.

ضرونی و همکاران (۱۳۹۶)، در مطالعه‌ای تأثیر توسعه گردشگری بر رشد اقتصادی در کشورهای آسیایی را طی دوره زمانی ۲۰۱۶-۱۹۹۰ با استفاده از روش اثرات ثابت و گشتاورهای تعمیم یافته سیستمی مورد بررسی قرار دادند. نتایج به دست آمده نشان دادند که متغیرهای توریسم، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، سرمایه انسانی و وقفه متغیر وابسته بر رشد اقتصادی تأثیر مثبت و معنادار دارند. همچنین متغیر انباشت سرمایه تأثیر منفی و معناداری بر رشد اقتصادی داشته و نرخ ارز از نظر آماری بی‌معنی بوده است. متقی (۱۳۹۵)، در مطالعه‌ای به عنوان بررسی تأثیر عوامل مؤثر بر رشد اقتصادی کشور ایران با تأکید بر صنایع غیر نفتی مانند گردشگری با استفاده از روش تحلیل توصیفی می‌پردازد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهند که صنعت گردشگری بر رشد اقتصادی ایران تأثیر مستقیم می‌گذارد.

حسنوند و خداپناه (۱۳۹۳)، در مطالعه تأثیر گردشگری بر رشد اقتصادی در کشورهای در حال توسعه دو رویکرد پانل ایستا و پانل پویا، به دنبال پاسخ به این سوال بودند که آیا بخش گردشگری کشورهای در حال توسعه منجر به رشد اقتصادی این کشورها شده و به این منظور تعدادی از کشورها را در دوره ۲۰۱۱-۱۹۹۹ مورد بررسی قرار دادند که نتیجه این تحقیق، ارتباط مثبت را نشان داد.

اربابیان و همکاران (۱۳۹۲)، در مطالعه‌ای به بررسی رابطه توریسم بین الملل و رشد اقتصادی (مطالعه موردی کشورهای منتخب عضو سازمان کنفرانس اسلامی) طی دوره ۲۰۱۱-۱۹۹۵ با استفاده از داده های تابلویی پرداختند. نتایج نشان داد که توریسم بین‌الملل تأثیر مثبت و معناداری بر رشد اقتصادی دارد. همچنین نتایج نشان داد رشد اقتصادی در این کشورها با توسعه تسهیلات و امکانات زیربنایی سبب توسعه گردشگری می‌شود و افزایش درآمد سرانه هر یک از این کشورها منجر به افزایش تقاضای توریسم بقیه اعضا می‌شود. رنج پور و همکاران (۱۳۹۰)، در مقاله‌ای فرضیه "گردشگری منجر به رشد" را طی دوره ۸۸-۱۳۴۷ در ایران مورد بررسی قرار داده‌اند. در این تحقیق از روش‌های هم‌انباشتگی جوهانسن-جوسیلیوس و آزمون علیت گرنجری استفاده شده است. نتایج نشان دهنده‌ی یک رابطه هم‌انباشتگی بلندمدت میان درآمدهای حاصل از گردشگری و رشد تولید ناخالص داخلی است و ضریب متغیر درآمد مثبت است؛ همچنین یک رابطه علیت گرنجری بلند مدت از طرف درآمدهای حاصل از گردشگری به رشد تولید ناخالص داخلی بدون نفت وجود دارد.

بردبار و موسوی (۱۳۹۰)، رابطه میان گردشگری و رشد اقتصادی را بررسی کرده‌اند. نتایج نشان می‌دهد که توسعه گردشگری به صورت مجزا از سایر بخش‌های اقتصادی، اتفاق نمی‌افتد، به عبارتی این بخش با سایر فعالیت‌های اقتصادی در ارتباط متقابل است. در نتیجه برای اینکه گردشگری منجر به توسعه شود، نیازمند همکاری و پیوند این صنعت با سایر فعالیت‌ها است.

۳-۲- مطالعات خارجی

دینگ والان (۲۰۱۵)، در مطالعه‌ای به بررسی ارتباط توریسم و رشد اقتصادی در ۱۰۹ کشور طی دوره ۲۰۱۰-۱۹۹۵ با استفاده از روش داده‌های ترکیبی پرداختند. نتایج نشان می‌دهد که سرمایه‌گذاری در گردشگری به خودی خود برای رشد اقتصادی کافی نیست، اما گردشگری سهم زیادی در رشد اقتصادی دارد.

گرچیا (۲۰۱۵)، به بررسی توزیع درآمد، گردشگری و بحران در کشورهای جنوب اروپا پرداخت. او با استفاده از مدل حداقل مربعات تعمیم‌یافته طی سال‌های ۲۰۱۱-۲۰۰۰ نشان داد که بخش گردشگری علاوه بر این که باعث رشد اقتصادی می‌شود، توزیع درآمد در کشورهای جنوب اروپا را نیز بهبود می‌دهد.

کریشمان (۲۰۱۴)، در مطالعه‌ای به بررسی ارتباط توریسم و اقتصاد در کشور اردن طی دوره ۲۰۱۱-۱۹۹۰ پرداخت. نتایج این مطالعه نشان داد که صنعت گردشگری اثر قابل توجهی بر اقتصاد و رشد اقتصادی این کشور دارد. به طوری که این صنعت سهم ۱۱/۲ درصد از تولید ناخالص داخلی، ۱۰ درصد از اشتغال این کشور را دارا می‌باشد. همچنین ۳۸ درصد کل درآمد صادراتی این کشور نیز به بخش گردشگری تعلق دارد. ریدر استیت و همکاران (۲۰۱۳)، مطالعه‌ای تحت عنوان مدل سازی توسعه گردشگری و رشد بلندمدت در اروپا را با استفاده تجزیه تحلیل هم‌انباشتی و مدل تصحیح خطای برداری مورد بررسی قرار دادند. نتایج نشان دهنده رابطه بلند مدت بین درآمد گردشگری و تولید ناخالص داخلی بوده است.

چنگ و چپو وی (۲۰۰۹) در تحقیقی تحت عنوان "توسعه گردشگری، نااطمینانی گردشگری و رشد اقتصادی"، رابطه علی میان توسعه گردشگری و رشد اقتصادی در دو کشور آسیایی تایوان و کره جنوبی را مورد بررسی قرار داده‌اند. برای آزمون جهت علیت میان توسعه گردشگری و رشد اقتصادی و تاثیر عدم اطمینان بر هر دو متغیر، از مدل EGARCH-M به همراه عوامل عدم اطمینان مورد استفاده قرار گرفته است. نتایج، فرضیه گردشگری منجر به رشد را در تایوان تایید می‌کند، در حالیکه رابطه علیت دوسویه برای کره جنوبی وجود دارد. همچنین تاثیرات معنادار عدم اطمینان بر رشد نیز شناسایی شده است.

فایسا و همکاران (۲۰۰۷)، با استفاده از داده‌های تلفیقی ۴۲ کشور آفریقایی در سال‌های ۲۰۰۴-۱۹۹۵، نقش بالقوه گردشگری را در رشد اقتصادی و توسعه، در یک چارچوب نئوکلاسیکی، بررسی کرده‌اند. نتایج نشان می‌دهد که دریافتی‌های گردشگری به طور قابل توجهی به هر دو سطح فعلی تولید ناخالص داخلی و رشد اقتصادی کشورهای جنوب صحرای آفریقا، به شکل سرمایه‌گذاری در سرمایه فیزیکی و انسانی کمک می‌کند. یافته‌های آن‌ها حاکی از آن است که کشورهای آفریقایی، می‌توانند رشد اقتصادی کوتاه مدت خود را توسط تقویت استراتژیک صنعت گردشگری، بالا ببرند.

خلیل و همکاران (۲۰۰۷) در مقاله‌ای نقش گردشگری در رشد اقتصادی پاکستان را، از طریق آزمون تصحیح خطا در کوتاه مدت و همچنین رابطه علی میان درآمدهای حاصل از گردشگری و رشد اقتصادی را مورد مطالعه قرار داده‌اند. نتایج نشان دهنده یک رابطه قوی میان رشد و درآمدهای حاصل از گردشگری می‌باشد که بیان می‌دارد که رشد اقتصادی برای توسعه گردشگری در پاکستان ضروری است.

۴- روش پژوهش

در این پژوهش، تاثیر درآمدهای گردشگری بر رشد اقتصادی کشورهای D8 شامل: ایران، اندونزی، بنگلادش، پاکستان، ترکیه، مالزی، مصر و نیجریه را، طی دوره ۲۰۱۶-۲۰۰۰ مورد بررسی قرار داده‌ایم.

داده‌های به کار رفته در این پژوهش از مجموعه داده‌های بانک جهانی استخراج شده و از روش اقتصادسنجی داده‌های ترکیبی (پنل دیتا) استفاده شده است. استفاده از تکنیک اقتصادسنجی با رویکرد داده‌های پنلی دارای مزایایی می‌باشد. از جمله این که داده‌های پنل، محیط بسیار مناسبی برای گسترش روش‌های تخمین و نتایج نظری فراهم می‌سازد و محققان قادر به استفاده از داده‌های مقطعی-سری زمانی، برای بررسی مسائلی می‌شوند که امکان مطالعه آن‌ها در محیط‌های فقط مقطعی یا سری زمانی وجود ندارد. روش داده‌های پنلی، روشی برای تلفیق داده‌های مقطعی و سری زمانی است. بالتاجی (۱۹۹۵) به این نتیجه رسید که روش داده‌های پنلی قادر است متغیرهای پایا را نسبت به مکان و زمان لحاظ کند، در حالی که سری‌زمانی و مطالعات مقطعی این قدرت را نداشتند. بنابراین یک امتیاز روش داده‌های پنلی این است که برآورد نارایب و سازگار می‌دهد. این مدل همچنین، اطلاعات بیشتر، تغییرپذیری بیشتر، هم‌خطی کمتر، درجه آزادی بیشتر و کارایی بیشتر را ارائه می‌کند و بهتر می‌تواند پویایی‌های تعدیل را نشان دهد. توضیح‌های مقطعی که نسبتاً ثابت به نظر می‌آیند تغییرات چندجانبه را نشان نمی‌دهند، ولی این تغییرات توسط روش داده‌های پنل بهتر مورد مطالعه قرار می‌گیرند. روش داده‌های پنلی و تشخیص و اندازه‌گیری اثراتی که به راحتی در مطالعات مقطعی و سری زمانی قابل پیش بینی نیستند توانایی بهتری دارد و اجازه می‌دهد مدل‌های رفتاری پیچیده‌تری را در مقایسه با داده‌های مقطعی یا سری زمانی ساخته و مورد آزمایش قرار دهند.

در این پژوهش الگوی مورد استفاده برای بررسی تاثیر درآمدهای گردشگری بر رشد اقتصادی به شکل زیر تعریف می‌شود:

$$GDP_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 IRT_{it} + \beta_2 K_{it} + \beta_3 L_{it} + \beta_4 FDI_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

که در این مدل از متغیرهای زیر برای بررسی رابطه شاخص مخارج گردشگری و رشد اقتصادی استفاده شده است:

GDP: تولید ناخالص داخلی بر حسب دلار آمریکا.

K: تشکیل سرمایه ناخالص به صورت درصدی از تولید ناخالص داخلی واقعی بوده و به عنوان سرمایه گذاری در سرمایه فیزیکی در نظر گرفته می‌شود (لوکاس، ۱۹۸۸؛ بارو، ۱۹۹۰؛ گروسمن و هلپمن، ۱۹۹۱؛ بارو و مارتین، ۱۹۹۲؛ بنها و اسپیکل، ۱۹۹۴؛ بارو و لی، ۱۹۹۴؛ و تمپل، ۱۹۹۹).

L: نیروی کار.

IRT: درآمدهای حاصل از گردشگری است بر حسب دلار آمریکا.
FDI: سرمایه گذاری مستقیم خارجی به صورت درصدی از تولید ناخالص داخلی.
ε: جمله پسماند.

که با برآورد معادله به بررسی اثر درآمدهای گردشگری بر رشد اقتصادی پرداخته می شود. نمونه مدلی که برای توضیح رفتار متغیرها در این نوع داده ها می توان ساخت به صورت زیر است:

$$Y_{it} = \alpha_i + \beta' X_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

که در آن β یک بردار $k \times 1$ از پارامترها، X_{it} یک بردار $k \times 1$ از مشاهدات مربوط به متغیرهای توضیحی، $t = 1, 2, \dots, T$ و $i = 1, 2, \dots, N$ است.

قبل از هر چیز، باید نوع داده ها از جهت پانل و یا پولینگ بودن مشخص شود که برای این منظور از آزمون F لیمر استفاده خواهد شد، که دارای آماره ی F است. در این جا دو حالت وجود دارد؛ یا داده های ما از نوع پولینگ اند که باید با استفاده از روش اثرات مشترک تخمین زده شوند، و یا داده ها از نوع پانل هستند که باید با استفاده از یکی از دو روش اثرات ثابت و یا اثرات متغیر، که در ادامه ارائه شده اند، تخمین زده شوند. برحسب اینکه α چه شرایطی داشته باشد سه حالت پیش می آید: اول، اگر هیچ اختلافی بین مقاطع وجود نداشته باشد، در نتیجه α به شکل میانگین تمام مقاطع وارد مدل می شود. در این حالت روش OLS برآوردهای کارا و سازگاری از α و β را ارائه می دهد. دوم، اگر بین مقاطع مختلف اختلاف وجود داشته باشد، اختلاف بین مقاطعها (کشورها، بنگاه های خانوارها و ...) در α_i نشان داده می شود که در طول زمان ثابت فرض می شوند. در این روش، روش اثرات ثابت می گویند. سوم، در صورتی که فرض شود اختلاف بین مقاطع به صورت تصادفی بوده و در طول زمان ثابت نیست، از روش اثرات تصادفی برای تخمین مدل استفاده می شود. برای این که میان مدل های اثرات ثابت و اثرات تصادفی از نظر قدرت توضیح-دهندگی متغیر وابسته مقایسه ای انجام گیرد، از آزمونی به نام آزمون هاسمن استفاده می شود. برای انجام مقایسه میان این دو مدل بایستی وجود همبستگی بین اثرات تصادفی α_i و رگرورها را مورد آزمون قرار داد. بنابراین در آزمون هاسمن فرضیه صفر این است که هیچ همبستگی میان اثرات تصادفی و رگرورها وجود ندارد. با این فرضیه برآورد کننده های OLS و GLS هر دو سازگار هستند ولی برآورد کننده ی OLS ناکارا است. آزمون هاسمن از معیار کای دو استفاده می کند، در صورتی که احتمال آماره ی آزمون بیش از ۰.۰۵ باشد در سطح معنی داری ۹۵ درصد می توان اثرات تصادفی را به اثرات ثابت ترجیح داد، در غیر این صورت اثرات ثابت انتخاب می شود. در مدل اثر تصادفی بر خلاف مدل اثر ثابت μ_i و x_i همبسته نبوده و مستقل از یکدیگر می باشند. چون μ_i ها در جمله ی خطا قرار می گیرند، بنابراین می توان در مدل اثرات تصادفی فرض کرد، $E(\mu_{it}/X_{it}) = 0$ است و فرض صفر در این آزمون به شکل زیر ارائه می گردد:

$$H_0: E(\mu_{it}/X_{it}) = 0 \quad (3)$$

$$H_1: E(\mu_{it}/X_{it}) \neq 0$$

چنانچه آماره ی آزمون محاسبه شده بزرگتر از مقدار جدول باشد، فرضیه ی H_0 رد شده، همبستگی وجود داشته و در نتیجه باید از روش اثرات ثابت استفاده کرد (جعفری صمیمی و احمدپور، ۱۳۹۰).

۵- یافته های پژوهش

قبل از برآورد مدل، برای اطمینان از ساختگی نبودن و در پی آن داشتن نتایج نامطمئن، لازم است از پایا بودن متغیرها اطمینان حاصل شود. به منظور انجام آزمون ریشه واحد و بررسی پایایی متغیرهای مورد استفاده در این پژوهش از آزمون هاردی استفاده می شود. نتایج به دست آمده از این آزمون در جدول (۱) آمده است.

جدول (۱): بررسی پایایی متغیرها

متغیرها	P-Value	آماره آزمون
GDP	۰,۰۰۰۰	۲۶,۴۹۱۸
IRT	۰,۰۰۰۰	۲۳,۱۱۸۷
L	۰,۰۰۰۰	۲۶,۷۹۱۴
K	۰,۰۰۰۰	۲۱,۰۸۲۰
FDI	۰,۰۰۰۱	۳,۶۹۶۷

منبع: یافته های تحقیق

با توجه به آزمون هاردی، نتایج به دست آمده نشان گر وجود پایایی برای تمامی متغیرها می باشد، زیرا احتمال بدست آمده در این آزمون برای تمامی متغیرها زیر $0,05$ است. بنابراین با باور بر عدم وجود رگرسیون کاذب، می توان مدل را به روش داده های تابلویی برآورد نمود.

سپس به منظور انتخاب روش برآورد مدل، با استفاده از نرم افزار stata15.1 آزمون های چاو و هاسمن برآورد شده است. جدول (۲)، نشان گر نتایج این آزمون ها می باشد. نخست نتایج به دست آمده از آزمون چاو فرضیه صفر مبنی بر استفاده از حداقل مربعات معمولی را رد می کند. در نتیجه باید عرض از مبدا های مختلفی (روش اثرات ثابت یا تصادفی) در مدل لحاظ نمود. همان طور که در جدول (۲) مشاهده می شود مقدار محاسباتی آماره F برابر با $155,8$ و معنی دار می باشد. هم چنین براساس آماره آزمون هاسمن که برابر با $0,07$ است، فرضیه صفر مبنی بر اثرات تصادفی پذیرفته می شود. بنابراین با توجه به نتایج این آزمون ها برآورد مدل به روش اثرات تصادفی انجام می شود.

جدول (۲): نتایج آزمون های F لیمر و هاسمن

نتیجه آزمون	سطح معناداری	آماره آزمون	نوع آزمون
رد مدل داده های تلفیقی تأیید مدل داده های تابلویی	$0,0000$	$155,8$	آزمون F لیمر
تأیید مدل اثر تصادفی رد مدل اثر ثابت	$0,7859$	$0,07$	آزمون هاسمن

منبع: یافته های تحقیق

پس از مشخص شدن مدل مورد استفاده برای برآورد و استفاده از روش اثرات تصادفی نتایج برآورد نهایی مدل در جدول (۳) منعکس شده است.

جدول (۳): نتایج برآورد تاثیر گردشگری بر تولید ناخالص داخلی به روش اثرات ثابت

متغیرها	ضرایب	آماره Z
IRT	$13,68$	$12,68$
L	$7735,374$	$9,42$
K	$0,18$	$6,21$
FDI	$-5,31$	$-1,66$
ضریب ثابت	$-7,84$	$-1,32$

منبع: یافته های تحقیق

نتایج حاصل از تخمین، دلالت بر تأثیر مثبت و معنادار گردشگری IRT بر رشد اقتصادی در کشورهای گروه D8 دارد. به عبارت دیگر یک دلار افزایش درآمدهای حاصل از گردشگری منجر به افزایش $13,68$ دلار تولید ناخالص داخلی کشورهای مورد بررسی خواهد شد. دلیل این امر را می توان ناشی از کسب درآمدهای ارزی برای کشور میزبان دانست که می تواند ارزش های وارده را صرف واردات فناوری پیشرفته مورد استفاده در اقتصاد کند و به عنوان محرک رشد اقتصادی عمل کند. هم چنین اثرگذاری نیروی کار مثبت برآورد شده است به طوری که هر نفر افزایش در نیروی کار موجب افزایش $7735,374$ دلار تولید ناخالص داخلی خواهد شد. بنابراین می توان دریافت که نهاده نیروی کار نقش زیادی می تواند در تولید ناخالص داخلی این گونه کشورها بازی کند و دلیل آن را می توان فناوری پایین این کشورها و اقتصاد کاربر آن ها دانست. سرمایه گذاری در سرمایه فیزیکی نیز دارای اثر مثبت و معنادار بر تولید ناخالص داخلی است به طوری که یک دلار افزایش در سرمایه فیزیکی منجر به $0,18$ دلار افزایش در تولید ناخالص داخلی می شود. بنابراین، افزایش سرمایه گذاری داخلی می تواند از طریق فراهم کردن امکان تولید بیشتر در اقتصاد که از انباشت سرمایه ناشی می شود، رشد اقتصادی این کشورها را تحریک کند. اثر سرمایه گذاری مستقیم خارجی (FDI) منفی برآورد شده است که نشان دهنده تأثیر منفی آن بر رشد اقتصادی کشورهای مورد نظر است. تأثیر منفی سرمایه گذاری مستقیم خارجی بر رشد بیانگر این موضوع است که در این کشورها به دلیل فقدان بازارهای مالی توسعه یافته، اثرات سرریز دانش حاصل از جذب FDI محدود می شود و شرکت ها برای جذب منافع حاصل از دانش جدید حاصل از سرمایه گذاری مستقیم خارجی، نیازمند اصلاح فعالیت های روزانه و سازمان دهی مجدد ساختارهای خود، خرید ماشین آلات جدید و به کارگیری نیروی کار متخصص و ماهر هستند که تامین مالی این موارد به صورت داخلی، جز از طریق بازارهای مالی گسترده امکان پذیر نیست.

نتیجه گیری

هدف عمده و اصلی این تحقیق، بررسی تأثیر درآمدهای گردشگری بر رشد اقتصادی کشورهای D8 می‌باشد. بر اساس نتایج بدست آمده، درآمدهای حاصل از این صنعت تأثیر مثبت بر رشد اقتصادی کشور-های مورد بررسی داشته است. به عبارت دیگر افزایش درآمد-های حاصل از گردشگری، رشد اقتصادی این کشورها را افزایش می‌دهد. به همین جهت کشورهای منطقه چشم انداز می‌توانند در سطوح زیربنایی در جهت بهبود ساختار آن سرمایه گذاری کنند، بر این اساس، این کشورها بایستی:

۱- شرایط حمل و نقل داخلی و بین المللی را بهبود دهند: پیدایش راه آهن در قرن نوزدهم در حمل سریع کالا و نقل و انتقال مسافری نقش عمده ای ایفا کرد. در کشورهایی مثل فرانسه و ژاپن از این وسیله استفاده لازم صورت گرفته است. حمل و نقل‌های دریایی و رودخانه‌ای در توسعه توریسم نقش موثری ایفا کرده است، مثل رود راین و دانوب. همین طور در مورد هواپیما، از آنجایی که مانند کشتی در همه جهات قابل گذر است و به فرودگاه وابسته است، در نقل و انتقال سریع مسافرین مهمترین نقش را ایفا می‌کند. به این ترتیب مجموع این عوامل منجر به تکامل گردشگری شده است. ۲- ارتقاء سطح فرهنگ و بینش اجتماعی: با پیشرفت رسانه‌های گروهی و بالا رفتن سطح آگاهی مردم از امکانات بالقوه و گذران اوقات فراغت؛ و افکار روشنفکران در بهبود وضع اجتماعی و رهایی از نارسایی‌های ناشی از کار زیاد، همگی در پیشرفت صنعت جهانگردی نقش اساسی ایفا کرد. ۳- موسسات و آژانس‌های توریستی: این آژانس‌ها تسهیلاتی همانند ترتیب دادن بازدیدها، گشت‌های مختلف، فراهم کردن امکانات لازم برای بازدید از اماکن تاریخی، تهیه و توزیع انواع نقشه و بروشور، تعیین هتل و تهیه بلیط و روادید و... برای گردشگران فراهم می‌آورند. در نتیجه می‌توانند در جهت جذب گردشگران خارجی نقش اساسی را ایفا کنند. ۴- این کشورها با تاسیس یک سازمان بین المللی گردشگری در بین کشورهای عضو و ایجاد شرایط بهتر و راحت‌تر در زمینه‌هایی مانند حمل و نقل بین کشورهای عضو، بهبود شرایط سیاسی و امنیتی برای گردشگران، معرفی جاذبه‌های گردشگری این کشورها در داخل کشورهای عضو و ... می‌توانند گام‌های اساسی در پیشبرد توسعه صنعت گردشگری در این منطقه بردارند. ۵- انجام تبلیغات به روش‌های جدید و مطابق سلیقه گردشگران با استفاده از ابزارهای نوین و همچنین افزایش در تنوع گردشگری و استفاده از همه ظرفیت‌ها از جمله ظرفیت‌های بازرگانی و پزشکی به منظور هرچه متنوع کردن و افزایش ورود گردشگران. صنعت گردشگری با ویژگی‌های خاص خود، صنعتی پویا با آینده‌ای روشن تلقی می‌شود. سرمایه گذاری در این صنعت در تمام کشورهای دارای جاذبه‌های جهانگردی، روبه افزایش است. امروزه جذب گردشگران خارجی به رقابتی فزاینده در بین نهادهای درگیر در صنعت گردشگری تبدیل شده است. زیرا این صنعت نه تنها در پیشبرد اقتصاد ملی و درآمدهای ارزی نقش دارد، بلکه صنعتی پاکیزه و عاری از آلودگی و در عین حال ایجادکننده مشاغل جدید است. در نتیجه کشورهایی مانند ایران که جاذبه‌های گردشگری بیشماری دارند، باید اهمیت بیشتری به این صنعت دهند و با سرمایه گذاری در آن جایگاه، آن را در اقتصاد ملی و در جهت رشد و توسعه کشور بیش از پیش نمایان کنند تا این صنعت به مهم‌ترین منبع کسب درآمد ارزی تبدیل شود. مشروط بر این که برنامه ریزی صحیح و همه جانبه‌ای؛ توأم با آینده نگری برای آن تنظیم و اجرا شود.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

- تقوی، مهدی و قلی‌پورسلیمانی، علی (۱۳۸۸). عوامل مؤثر بر رشد صنعت گردشگری ایران. پژوهشنامه اقتصادی، ۹(۳): ۱۷۲-۱۵۷.
- تیموری، ایرج (۱۳۹۴). وقوع بحران‌های سیاسی-اجتماعی و اثرات آن بر درآمد حاصل از گردشگری نمونه موردی: کشورهای ایران، ترکیه، مصر. فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، ۵(۲۰): ۱۴-۱.
- محنتی‌فر، یوسف (۱۳۹۵). بررسی اثر درآمدهای گردشگری بر توسعه اقتصادی کشورهای منطقه چشم‌انداز با تأکید بر ایران، یک مطالعه تجربی طی دوره (۱۳۹۲-۱۳۷۴). فصلنامه گردشگری علم و فرهنگ، ۴(۷): ۶۳-۷۵.
- رنج‌پور، رضا، کریمی‌تکانلو، زهرا و نجفی‌نسب، میرحجت (۱۳۹۰). "بررسی فرضیه «گردشگری منجر به رشد» در ایران طی دوره ۸۸-۱۳۴۷"، فصلنامه تحقیقات اقتصادی راه‌اندیشه.
- سلیمی‌سودرجانی، احسان؛ محمودی‌نیا، داوود؛ زارعی‌نمین، علی و پورشهبایی، فرشید (۱۳۹۰). اثرات درآمدی صنعت جهانگردی بر رشد اقتصادی کشورهای اسلامی عضو D8. فصلنامه مطالعات گردشگری، ۱۵: ۱۷۹-۲۰۸.
- شریفی‌زانی، حسین؛ صفائی‌شکیب، مریم و عمادزاده، مصطفی (۱۳۸۸). بررسی اثر گردشگری بر رشد اقتصادی ایران. فصلنامه اقتصاد مالی، ۶(۳): ۱۷-۱.
- رضاقلی‌زاده، مهدیه (۱۳۹۵). بررسی تأثیر گردشگری بر مثلث فقر، نابرابری و رشد اقتصادی. فصلنامه مطالعات مدیریت گردشگری، ۱۱(۳۶): ۱۶۰-۱۲۵.
- کاظمی، ابوطالب؛ یغفوری، حسین؛ کلانترزاده، مهسا و حاتمی، داوود (۱۳۹۳). مقایسه اثرگذاری توریسم بر رشد اقتصادی در ایران و ترکیه. فصلنامه فضای گردشگری، ۴(۱۳): ۱۷-۱.
- حسونوند، سمیه و خدایانه، مسعود (۱۳۹۳). تأثیر گردشگری بر رشد اقتصادی در کشورهای در حال توسعه: دو رویکرد پانل ایستا و پویا. فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان، ۲(۶): ۱۰۲-۸۷.
- اربابیان، شیرین؛ رفعت، بتول و اشراقیان‌پور، مریم (۱۳۹۲). بررسی رابطه توریسم بین‌الملل و رشد اقتصادی (مطالعه موردی: کشورهای منتخب عضو سازمان کنفرانس اسلامی). فصلنامه علمی-پژوهشی، پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی، ۴(۱۳): ۹۷-۱۱۶.
- اسدپور، احمدعلی (۱۳۹۶). بررسی رابطه صنعت توریسم با رشد اقتصادی با عنایت به سند چشم‌انداز. فصلنامه علمی-پژوهشی جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، ۷(۳): ۲۸۵-۲۹۵.
- ضرونی، زهرا؛ سلامی، فریبا و گودرزی، محبوبه (۱۳۹۶). تأثیر توسعه گردشگری بر رشد اقتصادی در کشورهای آسیایی. اولین همایش بین‌المللی برنامه‌ریزی اقتصادی، توسعه پایدار و متوازن منطقه‌ای، دانشگاه کردستان.
- متقی، سمیرا (۱۳۹۵). بررسی تأثیر عوامل مؤثر بر رشد اقتصادی کشور ایران با تأکید بر صنایع غیر نفتی مطالعه موردی: گردشگری. فصلنامه انجمن جغرافیای ایران، ۴۹: ۴۰۱-۳۹۰.
- بردبار، بیتا، موسوی، سید نعمت‌الله (۱۳۹۰). "گردشگری و رشد اقتصادی"، همایش ملی گردشگری، اقتصاد و بازاریابی.
- جعفری‌صمیمی، احمد و احمدپور، سید محی‌الدین (۱۳۹۰). بررسی رابطه شاخص عملکرد محیط زیست و رشد اقتصادی در کشورهای توسعه یافته. فصلنامه اقتصاد محیط زیست و انرژی، ۱(۱): ۷۲-۵۵.
- Scheyvens R, Momsen J, (2008), *Tourism in Small Island States: From Vulnerability to Strengths*, P, 491-510.
- Oh. Chi-Ok, (2005). "The contribution of tourism development to economic growth in the Korean economy", *Tourism Management* 26, pp. 39-44.
- Cortes, I. and M. Pulina (2006), "A further step into ELGH and TLGH for Spain and Italy", <http://www.feem.it/Feem/Pub/Publications/WPapers/default.htm>.
- Du, Ding, Lew, A.A. and Ng, Pin. (2015). *Tourism and Economic Growth*. *Journal of Travel Research*.
- Georgiou, M. N. (2015). "Income Distribution, Tourism, Crisis and Southern European Countries", *Tourism, Crisis and Southern European Countries* (April 19, 2015).
- Fuad Kreishan. (2014). *The Economics of Tourism in Jordan: A statistical Study during the Period 1990-2011*. *ARAB ECONOMIC AND BUSINESS JOURNAL*, 9 (2014) 37-45.
- Ridderstaat, J, Croese, R & Nijkam, p (2013). *Modelling Tourism Development and Long-run Economic Growth in Aruba*, Tinbergen Institute Discussion, 145-167.
- Chen-Fu, C. Chiou-Wei, S. 2009. "Tourism expansion, tourism uncertainly and economic growth: New evidence from Taiwan and Korea", *Tourism Management*, No 30, pp 812-818.

- Fayissa, B. Nsiah, C. Tadasse, B. 2007. "The Impact of Tourism on Economic Growth and Development in Africa", Department of Economics and Finance Working Paper Series.
- Khalil. S. Khan Kakar, M. Waliullah. 2007. " Role of Tourism in Economic Growth: Empirical Evidence from Pakistan Economy", Pakistan Department Review, No 46, pp 985-995.
- Baltagi, H.B.(2005), "Econometric Analysis of Panel Data", John Wiley and Sons, Third Edition.
- World bank, www.worldbank.org.

